

BÉKÉSI IMRE

A MANYE XX. kongresszusán Petőfi Sándor János tiszteleti tagságáról szóló oklevél átadása alkalmából elmondott laudáció¹

Laudatio of Honorary Member J. S. Petőfi

On the occasion of its 20th Congress (held in the city of Debrecen on August 26–28, 2010), the Hungarian Association of Applied Linguists and Language Teachers conferred the title of *Honorary Member of the Association* to Professor János Sándor Petőfi (Università di Macerata, Italy). The laudatory speech was presented by Professor Imre Békési (University of Szeged).

Tisztelt Kongresszus, Hölgyeim és Uraim, kedves Petőfi professzor úr!

Ha az ember egy magasabb építményre szeretne rálátni, rá kell jönnie, hogy ezt csak kellő távolságból teheti meg. Kérem, engedjék meg nekem egy időben távolibb nézőpont felvételét, egy régi személyes emlékem felidézését.

Kezdő tanársegédként a szegedi főiskolán 1963-ban tanítási óráim mellé rám bízta a nyelvészeti tanszék könyvtárát is. Az állomány értékes volt, gazdag régi anyaggal, és meglehetősen nagy: 1928-ban került Szegedre Budapestről a két tanárképző intézményből, a férfi tanárokat képző Paedagogiumból és a tanárnőket képző Erzsébet Nőiskolából.

Botcsinálta könyvtárosként több nap (és éjszaka) alatt az összes könyvet (mintegy nyolcezer kötetet) kézbe vettem, s egyszer csak így került a kezembe egy olyan kötet is, amely még nem volt fölolvágv. Később több ilyen példány is előkerült, hozzászóltam a jelenséghez, de annak az első fölívátatlan könyvnek a keserve máig megmaradt bennem. Ez a szomorú sorsú elmeszülemény (talán az egész élete egy örökre névtelennek maradó szerzőnek) negyven-ötven évig ácsorgott a polcon, míg végre valaki legalább fölívágvta.

Bosszankodtam is a művelet közben, de az időveszteségért (mint a mesebeli halászt az aranyhal) engem is megjutalmazott az a könyv egy felismeréssel. Ott helyben, a létra tetején állva rá kellett jönnöm, hogy ha valaki ír (legyen az vers, regény, tanulmány), a munkáját nem bízhatja a jó szerencsére. Ha valami külső okból mégis erre kényszerül, akkor a jó szerencséje jelenjék meg legalább érdeklődő tanárok képében, akik (ha itt-ott tévedve, félreértve is) életben tartják és továbbítják a mű gondolatiságát, értelmi-érzelmi világát.

¹ A kéziratban gondolatjelek mutatták az élőbeszédben tartott szüneteket, illetve az egyéb tagoló és kiemelő beszédfonetikai eszközök alkalmazásának a helyét. Mivel a mondatokat darabokra szabdaló gondolatjelek az írott szövegnek a követését nehezítették, itt általában zárójelezéssel helyettesítettük őket. – *A szerk.*

Tisztelt Professzor úr, kedves Kollégák! Tudatában vagyok annak, hogy ez a könyvtári hasonlat (ma már, és különösen a jelen helyzetben) sántít, hiszen Petőfi Sándor János a 60-as évek vége óta ott van az európai szövegtani kutatás élvonalában. Ez időtől számítva meghívott aktív részvevője a szövegelmélettel foglalkozó nemzetközi konferenciáknak; vezetése alatt több mint húsz doktori értekezés készült el; német, olasz, spanyol (később magyar) doktori fokozatot szerzett tanítványai csaknem kivétel nélkül kutatók vagy egyetemi oktatók lettek. Társszerkesztője volt a *Papiere zur Textlinguistik* címmel megjelenő első nemzetközi szövegtani monográfia-sorozatnak (Busche Verlag, Hamburg, máig 70 kötet); szerkesztője a berlini de Gruyter Verlag *Research in Text Theory* című sorozatának, amelyben 25 kötet jelent meg. Petőfi S. János könyveit, tanulmányait számos nyelven a világ valamennyi fontosabb kutatóhelyén, doktori iskolájában olvasták és természetesen mai is olvassák, idézik, saját kutatásaikba be- és továbbépítik.

Nagy a kísértés, hogy az itt fölvázolt jó húsz év külföldön, Petőfi Sándor János élvonalbeli közreműködésével zajló tudományos történéseinek egy-egy párhuzamos időréseibe az itthoni szövegkutatás valamely megerősítő-alkalmazó mozzanatát is beleerőltessük, de ezzel inkább nehezítenénk, mint segítenénk magyar nyelvtudománytörténeti tisztánlátásunkat. A valóság ugyanis az, hogy itthon a nyelvészeti szövegkutatást elindító hatvanas-hetvenes években (a pécsi anglisták, a szegedi és a debreceni germanisták kivételével) a Petőfi S. János által szerkesztett kötetek, valamint a *Textstruktur–Weltstruktur*-elmélet tanulmányai (ha itthoni könyvtárainkba bekerültek is) jó ideig még „fölvágtalanok” maradtak.

Nem volt ebben (vagy ha a mélyben lett volna is, a felszínen nem látszott) szándékos elutasítás. Jellemző tényként felidézem, hogy 1978 tavaszán, a Magyar Nyelvtudományi Társaság kaposvári szövegtani vándorgyűlésén (*MNyTK* 154, 1979) előadók és részvevők (az utóbbiak közt nyelvészek és tanárok) nem kisebb érdeklődéssel hallgatták a két fiatal pécsi kollégának, Andor Józsefnek és Bókay Antalnak a Petőfi Sándor János szövegelméletét elemzően ismertető előadását, mint az akkor (és ma is) indokoltan tisztelt Balázs János, Deme László, Károly Sándor, majd a zárószót mondó Szathmári István és a többi előadó klasszikus (a görög retorikából vagy a tagmondatösszetételekből stb. kiinduló) témakezelését. Itthon 1978 tavaszán azonban az érdeklődés maga még kevés volt. Az elmélet megértéséhez (sok egyéb tényező között) hiányzott az elméletalkotó személyes jelenléte s (azzal együtt vagy azt írásban megelőzve) tanulmányainak (így a *Textstruktur–Weltstruktur*-elméletnek) magyar nyelvű elérhetősége. Ezeknek a tényezőknek a jelentőségét később több helyzet is megvilágította.

(A személyes jelenlét fontosságát legélénkebben a kilencvenes évek elején a szegedi tanárképzőn tartott nyári továbbképző konferenciák eleven hangulata mutatta fel, amikor is a kemény témákat megértető színes-humoros előadásaiért a hallgatóság Petőfi professzort játékos-komolyan megkoronázta. Azok pedig, akik Petőfi Sándor János magyar nyelven is német precizitással fogalmazott írásainak gondolatmeneteit fejtegették, később Benkes Zsuzsa lektori, majd társzerzői alaposágának köszönték meg a magyar olvasók fejéhez igazított szakmai szövegeket. De ez már későbbi történet.)

Bessenyei György igazára („Minden nemzet a maga nyelvén lett tudóssá”) az előző évszázad hetvenes éveiben (legalábbis a társadalomtudományok területén) az országba lassan beszivárgó magyar nyelvű Petőfi-tanulmányok hívták fel a figyelmet. Lehetett volna-e világosabban körvonalazni például a modern szövegkutatás kiinduló hely-

zetét és koncepcióját, mint ahogy azt a Párizsban megjelenő *Magyar Műhely* 1976. évi kötetében maga Petőfi Sándor János tette? Egy rövid részét felolvasom. Kérem, ellenőrizték: mindegyik szava ma is helytáll akkori önmagáért.

„1. ... két évtized óta új program van egyre jobban kibontakozóban – írta 1976-ban Petőfi Sándor János. – E program célja a különféle nyelvi tevékenységeket vezérlő, adott nyelvközösségen belül intézményesült konvenciók racionális rekonstrukciója, explicit szabályokból való megfogalmazása. 1.1. Az ún. modern nyelvészeti program első, szélesebb körben ismertté vált terméke Chomsky 1957-ben megjelent *Szintaktikai struktúrák* című műve. A mű, a hagyományos grammatikák elsősorban kivételeket tárgyaló módszerével szemben, első kísérletet jelent a nyelvi struktúrák szintaktikai konstrukciójára vonatkozó ismeretek szigorú szabályok formájában történő megfogalmazására. 1.2. Már röviddel e mű megjelenése után megindult a vita arról, hogyan lehet ezt a szintaxist egy szemantikai komponenssel kiegészíteni, mert hiszen nyilvánvaló, hogy *nemcsak a szintaktikai relációkra vonatkozóan állnak a beszélők–hallgatók rendelkezésére intézményesült konvenciók, hanem a szemantikai relációkra vonatkozóan is.*” [Kiem. B. I.]

Ma már, Petőfi Sándor János (egyáltalán nem lezárt) életművének, a *szemiotikai textológia* néven monográfiákban és tanulmánykötetekben publikált szövegelméletnek az ismeretében bizton állíthatjuk, hogy az itt idézett, 1976-os tanulmánya címében („A mondatgrammatikától egy formális szemiotikai szövegelméletig”) kijelölt úton Petőfi Sándor János egy költészetkedvelő irodalmár érzékenységgel s egy szigorú matematikus következetességével eredményesen végigment.

Magának a *szemiotikai textológia* nevű szövegelméletnek az elemzése, értelmezése és jelentőségének a méltatása nem az itteni ünnepi alkalom feladata. Annyi azonban beleillik ebbe a néhány percbe (s a konferencia *alkalmazott nyelvészeti* irányába), sőt talán el is várható, hogy az elmélet alkalmazásának kézenfekvő lehetőségeiből kettőt-hármat kiemeljek. Nem is kezdhetném mással, mint azzal, amellyel az 1988. szeptember 16-án rendezett konferencián Petőfi Sándor János Szegeden bemutatkozott: *Szemiotikai textológia – Didaktika*. (Megjelent: *Szemiotikai szövegtan 1*. 1990: 7–22). Tudniillik ha a nyelv „emberből van”, akkor a nyelviség (különösen a szövegalkotás-szövegértés) kutatásának igazából akkor van értelme, ha a kutatás tanulságai a didaktikai terepen is gondolatokat ébresztenek.

A másik fontos lehetőség (nemcsak pedagógusok és kutatók, hanem minden nyelvvél foglalkozó szakma számára) a *szöveg mint komplex jel* alkotóelemeinek Petőfi Sándor János által rendszerbe foglalt *reprezentációja*. A mindennapi (s benne a szakmai) kommunikációnk zavarai (nyelvi sületlenségei) arra utalnak, hogy a partnereknek (köztük: a kutatóknak) gyakran fogalmuk sincs, hogy félreértésüket a kommunikáció melyik komponensének a zavara okozza; nem is gondolkodnak azon, hogy a zavar a helyzetre vagy a megnyilatkozásra, a megnyilatkozás nyelvi vagy például gesztusbéli megnyilvánulására, szemantikai vagy fonetikai stb. elemére vezethető-e vissza. A *szöveg mint komplex jel* keretében gondolkodva viszont alkalmazott nyelvészeti (például műelemzési) területen főlegesen vitát előzhetünk meg, ha tudjuk például, hogy egy szóalak jelentésének valamely állandó vagy aktuális elemét vitatjuk-e, vagy pedig azt az ismeretet / értékelést, amelyet a megnyilatkozás kontextusából / intertextusából, közelebbi-távolabbi előismereteinkből rendelünk hozzá, vagyis hogy nézeteltérésünk okát kulturális-izlésbeli előzményekben találhatjuk meg. Mind-

ezen ismeretében sem biztos, hogy vitázó felekként egyet fogunk érteni, de a *szöveg mint komplex jel* reprezentációjából pontosabban tudhatjuk, hogy a vizsgált szóalak jelentésének mely mozzanatát értelmezzük egymástól eltérő módon.

Közelítőleg sem lenne azonban teljes a kép, ha nem emelném ki Petőfi S. János szövegeleméletének *filozófiai* hatását. Régebben, ha a nyelvhasználat bármely elemének, viszonyának szerepét vizsgáltuk, megállapításaink tudományos súlyának növeléséhez gyakorisági adatokat közöltünk, amelyeknek „statisztikailag releváns” voltát (a mindennapokban használatos statisztikák helyett) számítógépes matematikai apparátussal tettük hihetőbbé. Gyakorisági adatokkal ma is érvelünk s a jövőben is érvelni fogunk, de Petőfi S. János szövegelemzései fölhívják a figyelmünket, hogy ezt csak olyan szövegek esetén tegyük, amelyeknek a műfaja / szövegtípusa (mint például a jogi szövegeké) explicitást ír elő. Ha ugyanis mindennapi megnyilatkozásokat vagy éppen költői szövegeket vizsgálunk, akkor úgy találjuk, hogy jelentésük meghatározható részlete (az irónia műfajában például épp a lényege) a maguk műfaji lehetőségeit, szabályait alkalmazva *implicit* módon keletkezik, azaz explicit nyelvi eszköz nélkül van jelen. Ez a felismerés pedig nyilván nem csak kutatómódszertani kérdésként merül fel. Az elmúlt évtizedek filozófiájában használt ’lényegi közös’ fogalmán fizikai jelenségekként élénk kerülő, azaz explicitnek (s ezáltal objektívnek) tekintett elemek közös voltát értettük. A ’jelentés’ akkori, mondjuk így: „óvatos” kezelésének („egy jottányit sem!”) a jelentéskutatás bizonytalanságai mellett a lényegi közös ’fizikai jelenségként létező’ felfogásának is szerepe lehetett.

Tisztelt Kollégák, kedves Professzor úr!

Egy gazdag életmű áttekintésekor az általam fölvázoltakhoz hasonlóan méltatandó momentumokból többet és többfélét is el lehetne mondani. Melyek azok a tények, amelyeket még mindenképpen meg kell említenem?

Semmiképpen sem szeretném, ha a tudományos pályáról eddig elmondottak egy lekerekített életmű benyomását keltenék. Az utóbbi években kiadott három könyv sem csupán összegez, elmélyít és egyszerűsít, hanem minden részletük kínálja a perspektívát s ezzel a folytatást. Ez a három könyv: *A szöveg mint komplex jel* (Akadémiai Kiadó, 2004), a Benkes Zsuzsával közösen alkotott *A vízjel nem tűnik el olyan könnyen* (Tinta Könyvkiadó, 2006), valamint a Szemiotikai Szövegtan 18. köteteként 2007-ben megjelent *Szövegkompozíció és jelentés*.

Nem illik említés nélkül hagyni a szakmai-tudományos világ által adható legmagasabb elismeréseket. Nem tudok róla, hogy a magyar filológusok közül bárki mást is meghívtak volna Nobel-symposiumra, Petőfi S. János viszont háromszor is részesült ebben a megtiszteltetésben. Díszdoktora a torinói, a pécsi és a debreceni egyetemnek, magister emeritusa a szegedi főiskolának. A Magyar Tudományos Akadémia 2007-ben külső tagjává választotta.

Végül nem térhetek ki egy bennem élő olvasmányemlék párhuzamának felidézése elől. Németh László jegyezte fel, hogy 1965-ben Bécsben, amikor a Herder-díj átadásakor Kodály Zoltán nevét olvasták fel, a többi díjazottól megkülönböztető óriási tapsvihar tört ki. A rendezők is érezték – írta Németh László –, hogy a kitüntetést ők adják át ugyan, de a megtiszteltetés őket éri.

Kedves Professzor úr, mindannyiunk nevében mondom, köszönjük a megtiszteltetést!